

CHRISTA WOLF MEGHALADNI A MÚLTAT

Beszélgetés az olvasókkal

Az év elején a berlini (NDK) Aufbau Verlag gondozásában az ismert író, Christa Wolf újabb regénye jelent meg *Kindheitsmuster* címmel. Utazás a gyermekkorba — körülbelül így fordíthatnók le ezt a több idősikban lejátszódó önéletrajzi „visszajátszást”, a Harmadik Birodalom idején leélt gyermekkor hajdani helyeinek, emlékeinek felkutatását. A gyermek gondolatai és a felnőtt visszaemlékezése az író mai kommentárjaival összeszövődve adják azt a címbe „mintát”, amelyet Christa Wolf állít regényében nagy művészi megérezhető erővel mementóként mai idősebb (az akkori kort megélt) és fiatalabb (a kor eseményeivel tankönyvekből ismerkedő) olvasói elé.

A regény megjelenése alkalmából a *La Nouvelle Critique* januári száma részleteket közöl abból a beszélgetésből, amelyet a szerző egy berlini felolvasás után folytatott hallgatóságával. A következőkben ennek az anyagnak rövidített szövegét közöljük.

— Szeretném tudni, mi készítette ennek a könyvnek a megírására. Megrendelést kapott-e rá, vagy csak úgy magától írta?

— Tulajdonképpen következnie kellett volna a felolvasásomból, hogy ilyen könyv nem születhet külső parancsra. Már nagyon régen szerettem volna valami ilyesmit írni. Persze, nem éppen ezt, de valamit, ami felölelje vagy megpróbálja megközelíteni életemnek azt a szakaszát, amelyet jómagam is, még most is, hogy megírtam, nagyon nehezen értek meg. Ami az indítékok illeti, mondhatok valami kézzelfoghatóbbat is. Egy lengyel író szavaival kell kifejeznem magam, aki ugyanúgy látta ezt a kérdést, mint én. Én is úgy érzem, mint ő, hogy tulajdonképpen még mindig nagyon keveset tudunk arról a korszakról, amelyről annyit olvastunk, hallottunk és részben írtunk. A németországi fasizmusról van szó, és még mindig megválaszolatlan a kérdés: „hogyan volt lehetséges és milyen volt a valóságban?” És persze tudom jól, erre a kérdésre az én könyvem sem ad választ. Mégis azt hiszem, hogy azoknak, akik átélték ezt a korszakot, és akik tudják, milyen erő-

vel, milyen mértékben és milyen irányban nyomta rájuk a bélyegét, azoknak bizonyos fokig kötelességük állást foglalni ezzel kapcsolatban. Ki milyen mértékben képes rá. Íme tehát az indítók.

Mindig zavar egy kicsit, hogy nagyon sok könyv, amely ezzel a korszakkal foglalkozik, olyan hőst állít elénk, aki gyorsan változik, és még a fasizmus ideje alatt eléggé fontos és helyes politikai s emberi igazságokat fedez fel. Én nem akarom vitatni senkinek a személyes élményét. De az enyém nem ez volt. Nekem nagyon sok időbe telt, amíg lassanként rájöttem apró igazságokra, és csak azután álltak be a nagy változások.

Azt hiszem, ezt meg kellett mondanom. Hogy érdekli-e még a fiatalokat, akik nem élték meg, azt nem tudom. De az én indítékom éppen ez a hiányérzet volt, amelyről, azt hiszem, a külföldi olvasók is többet akarnak megtudni, arról, ami akkor valóban végbe ment az emberek fejében.

— Miért éppen ezt a témát választotta? Nem fontosabb-e a jelenkorról írni?

— Úgy gondolja, hogy ebben a könyvben nem a jelenkorról írok? Amíg élek

emberek, akik gyermekeiket ebben a korban élték, ez mindig bennük marad. Kortársaink is magukban hordozzák. És meggyőződésem, hogy sok olyasmi volt ebben a korszakban, amiről még nem szoltunk; magunknak sem adtunk számot róla, másoknak sem. Évek óta az az érzésem, hogy még én személy szerint sem mondtam el mindent ahhoz, hogy másról is írassunk. Ez bizonyos mértékben az írói mesterség etikája. Amíg bizonyos dolgokat nem mond el az ember, addig nincs joga másról beszélni.

Az én élményem az én korosztályom élménye volt, azoké az embereké, akik szülei lehetnének a hallgatóság nagy részének. És ezek az emberek maguk között és gyermekeik között egyaránt nagyon keveset beszélnek erről a korszakról — és nem is nagyon őszinték. Ezért szól ez a könyv a jelenkorról. Mert jelenkor nemcsak az, ami éppen ma történik, jelenkor mindaz, ami arra készített bennünket, hogy egy bizonyos módon cselekedjünk vagy ne cselekedjünk.

— *Örömmel látom, hogy Ön megkísérli úgy bemutatni a múltat, hogy azonosulni lehessen vele, és ezzel viszonyítási alapot teremt a mi korunk számára. Így eléri, hogy a legfiatalabbak is felfogják a problémák időszerezését. Ugyanakkor sikerül a mi generációnktól annyira eltávolítania, hogy újraéljük az átélteket, de már nem zavarodik össze bennünk.*

— Köszönöm. Ha elgondoljuk, hogy mire képes ma az irodalom, különféle válaszokat adhatunk, amelyeknek nagy része „igaz” lesz, bár az írók szerint nagyon különbözőek. És ez jól is van így. Ami engem írásra kényszerít, az abból származik, hogy a történelem, népünk és államunk történelme mindig nagyon közelről érintett, meg azokból az eseményekből, amelyeket gyermekkorom óta tudatosan éitem át. Azt hiszem, szükséges és hasznos mozgásba hoznunk azokat a belső lerakódásokat, amelyeket az események hagytak bennünk. Persze, van más vélemény is. Vannak, akik azt mondják: „Hagyd el, mire jó ez, zavar bennünket, nincs rá semmi szükség.” Ez már régi vitatéma, és valószínűleg minden újabb könyvem után hallani fogom. Nekem viszont az a véleményem, hogy az irodalomnak meg kell próbálnia feltárni ezeket a belső lerakódásokat, amelyek nem is olyan rendszerezettek, katalogizáltak és harmonikusan „meghaladottak”, amint azt kívánóknak. Nem hiszem, hogy ilyen értelemben „meghaladtuk” volna a fasizmust, noha nálunk összehasonlíthatatlanul többet teszünk ezért, mint az NSZK-ban. „A múlt meghala-

dását” most más értelemben használom, külön-külön minden egyén vitáját értem ezen, amelyet a saját legszemélyesebb múltjával folytat, azzal, amit ő személy szerint tett és gondolt, és amit nem vonatkoztathat másra, amire nem mentesség felidézni azoknak az embereknek a tömegeit, akik ugyanezt tették, vagy még rosszabbat. Ezen a ponton a szociológia és a statisztika fegyverletételre kényszerül. A személyi és a társadalmi morálról van itt szó, és azokról a körülményekről, amelyek egyiket is, másikat is hatályon kívül helyezik. Ilyen értelemben nem haladtuk meg a múltat. Látni ezt a fiatalok kérdéseiből és az én korosztályom vagy az idősebbek hallgatásából. Ezeket a kérdéseket és ezt a hallgatást megragadni csak az irodalom képes. Ezzel nem akarom elmarasztalni az olyan műfajokat, mint a riport vagy a krónika, amelyek ezt nem tehetik meg, mert nem az ő feladatkörükbe tartozik. Az irodalom feladata mozgásba hozni a belső lerakódásokat, mert sokan összekeverik még a mozdulatlan tompultságot az igazi megbékéléssel, amelyet csakis a belső szabadság hozhat létre. És itt hat a jelen. Persze, hogy amikor a regényem megírásához hozzáfogtam, még nem tudhatam, hogy mi fog történni Chilében 1973-ban, és hogy ez milyen mértékben kavart fel bennünket. Az ilyesmit nem lehet előre látni.

— *Nagyon érdekes, ahogy különböző módon kísérli meg elmondani a történetet. Érdekelne, hogy ezek a különböző megközelítési módok milyen helyzetből történtek: az anyagát minél jobban megragadni igyekvő író, vagy pedig az olvasótábor szempontjából, abból a kérdésemből, hogy „miként lehetne ezt ma elmondani az én gyermekeimnek?”. Az az érzésem, hogy a fiatalabb nemzedék egy része hallani sem akar erről a korról. Persze nem tudom, hogy ez a magatartás jellemző-e, vagy hogy tudományos kutatás tárgya-e. De el tudom képzelni, hogy a sztori különböző szintjei felkeltik ezeknek az embereknek az érdeklődését is, például a Chilére vonatkozó utalások, mivelhogy a könyv éppen úgy szól a jelenről, mint a múltból. Vagy tévednék?*

— Az első kérdésre válaszolva: a megközelítési helyzet azonos a biológusséval, akit egy kísérlet értelme foglalkoztat. És természetesen nem az olvasótábor szempontjából: téves elképzelés az, hogy az író, miközben ír, az olvasóra gondol. Persze nem tartozom azok közé, akik azt állítják, hogy a közlés kérdései meg sem fordulnak a fejükben, és nem is hiszem el az ilyesmit. Mindenki sze-

retne közölni, mindenki azért ír. Így például egészen másképp ír az ember mondjuk egy bizalmas jellegű naplót. Ez az egyik dolog.

Kísérlet közben nem gondol az ember az esetleges olvasóra, hanem az anyagra. A kísérletet bizonyos fokig önmagán végzi, egyfajta viszonyba kell kerülnie anyagával. Láttam magam előtt, hogy mi van, és minek kell történnie, de még nem volt meg a viszonyulásom hozzá. Ezt a viszonyulást létrehozni: ez a kísérlet értelme. Nagyon könnyen észreveszi az ember azt, ha sikerült mezütnie a helyes hangot, amikor úgy beszél, hogy hallja, amit mond, és maga is el tudja hinni. Aztán egyszercsak megszakad ez a fonál, és neki kell állnia újra megkeresni. Valahogy így fest az írás, mint különös erőfeszítés, már ha nem süllyed rutinmunkává.

A második kérdés az ifjúságra vonatkozik. Nehéz lenne megmondani, hogy azok, akikről ön beszél, valóban csak keveset tudnak a múlttól, vagy nem akarnak többet tudni róla. Lehetséges, hogy az iskola szoktatta le őket arról, hogy ehhez az idősakhoz igazán kérdő magatartást alakítsanak ki. Ez megeshet. Belelapoztam néhány történelemkönyvbe, főleg az erre a korszakra vonatkozó részeknél és hál' istennek nem találtam benne semmi valótlant, és ez a mi nagy érdemünk. Azt olvashatja az ember, ami volt. Másrészt tudom maguktól a fiataloktól, hogy ezeket a leckéket is ugyanúgy tanulják meg, mint a többi. És a tanáraik, akik nagyjából velem egykorúak, nem is próbálnak létrehozni egy bensőbb viszonyulást. Ott van például a kilencedikes tankönyvben az összes koncentrációs táborok térképe. Láttam Buchenwaldban 13—14 éves fiatalokat, akik úgy mentek át a volt Appellplatzon, hogy közben szándékosan majszoltak, és a táskarádiójukat bömböltették. Valamit nem ébresztettek fel ezekben a fiatalokban. Nem a bűntudatról beszélek, de az együttérzést azokkal, akik ott szenvedtek. És akkor nyilván kérdéseket teszek fel magamnak. Mert ugye ott a térkép a tankönyvben, meg beszélnek is nekik erről, és ez mégsem vált ki belőlük másfajta érzelmet, mint a tankönyv bármely más térképe.

Igen, valóban szeretném megnehezíteni a feledést. Persze álláspontom elítélhető, és lesznek is, akik elítélik, felelevenítve a régi anekdotát a fiatal tevérről, aki jön, és lelelegi a füvet, amely már benőtt egy régi történetet. Csakhogy nekem éppen ez a feladatom, hogy lelelegjem a füvet a régi történetről, és ezt teljes tudatossággal teszem. Ezt kívánom, ezt akarom. Hogy mások akarják-e vagy

sem, ezt a kérdést őszintén megvallva, írás közben fel sem tettem magamnak.

— *Ön azt fejezi ki, hogy a mi nemzedékünk, amely gyermekkorában a félelmet, együttérzést, később megismeri a félelmet, hogy már csak anyagi dolgokhoz kapcsolódik mindenki, és az emberek már nem is tudnak szolidárisak lenni... Ez az Ön problémája, ugye, bemutatni ezt a félelmet, amit így szed fel az ember? És amelyeknek következményeiről megfeleledkezünk? Az elnyomja a félelmet, ha az ember úgy beszélhet a gyermekeivel meg a fiatalokkal, hogy át tudja velük éreztetni: nem volt nevetéses, amikor Hitler beszédet tartott. Hogy volt benne valami, ami megérintett bennünket. Vajon az írás az eszköz az Ön számára, amellyel ezt a félelmet legyűri, és mit javasolna Ön azoknak a férfiaknak és nőknek, akiknek ez az eszköz nem áll a rendelkezésükre?*

— Ön csodálatos pontossággal tapintott rá a lényegre. Igen, így van, én ezzel gyűröm le magamban a félelmet. Vagy ha legyűrni nem is lehet, de lehet tudatosítani, vele élni, anélkül hogy korlátozzon bennünket.

Szeretnék erről kissé konkrétan beszélni, mert éppen ez könyvemnek az egyik magva, a félelem születése. És van egy olyan fejezet benne, amit úgy hívnak, hogy „a félelem fejezete“, és amely megmozgatja s összefoglalja a bennünk legrettenetesebb módon összegyűlt félelmeket. Például, a más népektől való félelmet... Hogyan volt ez lehetséges, hogyan jutottunk idáig? Továbbá: milyen módon szüntethetők meg ezek a valóságos félelmek? Azoktól az emberektől, népektől, emberi csoportoktól, akiket megismerünk, már nem félünk. Ez egy aránylag — hangsúlyozom: aránylag — egyszerű lélektani folyamat. És nagyon fontos folyamat a mai emberiség számára, amelyet félelemszülő torzképek gyötörnek.

Egészen más a helyzet azzal a másik félelemmel, amely, úgy tűnik, minden ok nélkül időnként nagyon sok embert elfog. Ilyenkor már sokkal nehezebb rájönni, hogy mikor is, hogyan kezdődött. Miért van az például, hogy az én nemzedékemből sokan olyan szörnyen félnek a hatóságtól? Mikor oltották ezt beléjük? Miért van az, hogy olyan sokan csak félve mernek szót emelni a hatóság előtt? Ennek oka van. Ezért is aktuális ez a könyv, mert megkísérli leírni azt is, hogy milyen volt, *mielőtt* az emberek így viselkedtek volna, és azt is, hogy ma hogyan viselkednek.

Igen, magam is úgy vélem, hogy a művész előnyösebb helyzetben van. Mert

megvan rá a hatékony lehetősége, hogy szembesítse a konfliktusait. De azt hiszem, ezt mindenki megteheti, ha igazán akarja, ha elbeszélget önmagával és másokkal. Csakhogy miért van az, hogy olyan keveset beszélgetünk egymással? Nyilván, mert félünk. De az ég szerelmére, mitől félünk? Mert legtöbbször nincs is senki olyan, aki igazán érthetné nekünk. Mi magunktól félünk. Attól, hogy kimondunk valamit, amit a másik talán nem felejt el, hogy kiadjuk magunkat. És akkor inkább beszélünk az időjárásról megilyesmi, és nagyon sok ember soha nem beszél arról, ami igazán nyugtalanítja. És azt hiszem, ez nem jó.

— *Én sokat remélek ettől a könyvtől. Arról van benne szó, amit a szüleim átéltek, és főleg arról, hogy hogyan itéli meg ezt a fasiszta múltat. Remélem, jobban megérték majd dolgokat, beleértve azokat is, amelyek az én gyermekkoromra és ifjúságomra vonatkoznak.*

— Értem, mit akar mondani. Csak-hogy engem elszomorít ez a várakozásteljes magatartás. Először is egy könyv nem tehet meg mindent — és persze én sem. Egészen bizonyos, hogy nem fogom kielégíteni az összes elvárásokat. Meg aztán a gyermekkor az olyan szörnyen intim élmény, annyi mindent szégyell később az ember, annyi mindent hallgat el; és azt hiszem, hogy ez minden nemzedéknek külön jellegzetes élménye, és az Ön nemzedékének élményét saját magának kell megfogalmaznia. Én nem élek az Ön bőrében, a mostani húszévesek bőrében. Én az Ön korosztályát nagy érdeklődéssel és szeretettel figyelem, de tudom jól, hogy ez kívülről történik. Persze remélem, hogy az Önök korosztálya is talál valamit a könyvemben, de ezt nem tudom, csak remélem.

— *Azt hiszem, ez a könyv mozgásba hozza majd a múlt nagy részét az én nemzedékemnél. Mert erre a korosztályra most nagy felelősség hárul a gazdasági, politikai, művészeti életben, a nevelés terén. Legtöbbször azért építenek a tekintélyre, mert nincs idő leülni beszélgetni. Nagy siker lenne, ha az Ön könyve rávenné ezt a korosztályt, hogy elgondolkozzék ezeken a problémákon.*

— Tudja, akikre Ön gondol, azok bizonyára el sem olvassák a könyvet. Nem rosszakaratból, csak egyszerűen azért, mert az ő életük az irodalmon kívül zajlik. De Önnek igaz van: gyakran látom, hogy kortársaim közül sokaknak elég egy pohár ital, és egészen

más nótát fújnak, mint egyébként.. Igen, felrovom ezt nekik, de megértem. A büntudat hiányának az az oka, hogy nem gondolkoznak el önmagunkon. És bár nagyszerű dolog, hogy a mi örökségünk a jó örökség, és hogy azok ot: túl örökölték az összes volt náciakat, de a múlttól nem feledkezhetünk meg, a saját életünkről sem, nem tehetünk úgy, mintha mi sem történt volna.

Elgondolkoztam azon, hogy 1945-ben 16 éves voltam, és még vagy két-három évig vadul faltam minden régi könyvet, ami a kezembe került. Nem szorosabban vett náci könyveket, hanem Binding, Carossa, Jelusich zavaros történeteit. Ebből látszik, hogy a látószervem megsérült. Nem láttam tisztán. Sem az irodalomban, sem a valóságban. Valami súlyos sérülés történt bennem. Ez a feladatom: helyrehozni a megroggált szervet, hogy helyesen viszonyulhassak a valósághoz, vagyis úgy cselekedjem, hogy az hasson a valóságra. Ennek még a lehetősége sem volt meg. Egy egész nemzedék lelki élete szenvedett súlyos sérülést. És ezt nem olyan könnyű helyrehozni. Nem elég, ha azt mondjuk: „Te jó isten, ennek a Marxnak igaz van!”

— *Találkozott-e Ön a gyermekkorában olyan emberekkel, akik bírálták Hitlert vagy a náciizmust vagy a „végső győzelmet”, vagy akik politikai vicceket mondtak?*

— Egyetleneggyel sem! Ez az, hogy egyetleneggyel sem. És ezért voltam egy kicsit mindig elégedetlen azokkal a könyvekkel, amelyek itt nálunk erről az időszakról megjelentek, minden érdekük ellenére. Az én élményemet sehol sem láttam viszont bennük. A legtöbbször egyszerűen csak megjelenik valaki, aki azt mondja a hősnek: „Idefigyelj, öcsi, rossz úton vagy!” Sokszor azt gondoltam magamról, hogy én biztosan különleges eset vagyok, hogy velem nem történt ilyesmi. Legalábbis a nagy visszavonulásig nem, amikor egy lágerszökevény a tábornokhoz ült, és azt kérdezte: „Ti milyen világban éltek?”

A kérdést nem értettem meg azonnal. Csak magamban hordoztam sokáig, és csak sokkal később értettem meg.

— *A legerősebb benyomást az a jelenet tette rám, ahol ez a BDM-tag (Bund Deutscher Mädel: német lányok náci szervezete) gimnazista leány nem árulja be a tanárát. Ebben különbözik az Ön könyve az iskolában tanult irodalomtól, ahol állandóan azt hangoztatják, hogy az emberek milyen kritikusan viszonyultak a fasiszmushoz. Semmi „belső*

emigráció”, hanem így vagy úgy mindenki részt vett az ellenállásban. Sokan az életük kockáztatásával büjtötték a zsidókat és a kommunistákat. Én ötéves voltam, amikor a háború véget ért, és tényleg nem követtem el semmi bűnt. És mégis, amint elbeszélgettünk a kortársaimmal, rájöttünk, hogy mi egyfajta átmenet vagyunk azok között, akik előttünk lelkesedtek, és azok között, akik utánunk lelkesedtek. Elég furcsa élmény számomra az, hogy én nem lelkesedtem semmiért. Ami persze lehet pozitívum is, nem? Ezzel aztán eljutottunk ahhoz a szörnyű szégyenérzethez is, hogy német az ember. Például külföldön, a vilámoson, vagy mit tudom én, valaki egyszerűen németül szólal meg, és elmondja, hogy a háború alatt tolmács volt. Mintha azt akarná mondani: „De magára ezért nem haragszom.” Szörnyű dolog tudni, hogy az apám erre az emberre rálőtt. Szóval azt akarom mondani, hogy az Ön könyvétől kissé megkönnyebbülünk, mert kifejezi ezt az élményt.

— A „németnek lenni” problémát magam is jól ismerem. De meglepő módon, a vele járó szégyenérzettel teljesen megszabadultam, és ebben a fő érdem a szovjet embereké, főleg egy idős professzoré, akivel sokszor elbeszélgettünk Hitlerről — és Sztálinról is. Ők hallgattak meg először és ők mondták: „írd ezt meg!”

Visszatérve az Ön kérdésének első felére; ez egy „valóságos” élményem volt. A zenetanárunknak meghalt a fia, és ő mondta a barátnőmnek, aki vezető volt a BDM-ben: „A zsidó lányok énekeltek keresztény énekeket, és te nem akarsz elénekelni egy zsidó karácsonyi éneket?” — amivel óriási veszélynek tette ki magát. És a barátnőm mégsem adta fel, bár meggyőződéses BDM-tag volt, mint tanárt igen nagyra becsülte. Nem volt minden olyan egyszerű. És azt is szeretném, ha egy kicsit megkérdőjeleznék ezeket a kliséket.

Felteszem a kérdést: érzelmileg érthető-e számunkra a fasizmus? Mert erről van szó. Értelmünkkel, azt hiszem, tisztán látjuk társadalmi, politikai eredetét, ezt készen kapjuk, az anyatejjel szívjuk be, ezt állandóan elmagyarázzák, és nem is vagyok ellene. De azt hiszem, az érzelmek szintjén valahol mégis megközelíthetetlen marad.

— Csak egy szót. Az érzelmi elemek hiányát, amellyel kapcsolatban Ön sajnálkozását fejezte ki a szolidaritásról szólva, ezt nézetem szerint nem az el-

távolodással vagy hasonlóval kell magyarázni, hanem főleg a szolidaritási mozgalom szigorú helyes mederben tartásával.

— Igen, Ön helyesen figyelte meg, hogy megpróbáltam áttörni a tudásnak vagy az élménynek kizárólag racionalista módon való közvetítését — és nyilván nem azért, mert irracionalista volnék. Csak azt hiszem, hogy a múlttal kapcsolatban túlságosan átszűrjük érzelmeinket, s ezek az intellektuális ismeretektől elválaszva, külön állnak. Ez azzal is kapcsolatban van, hogy az emberek könnyebben elviselik a tévedést, mint a szegényt, és könnyebb helyes ismereteket szerezni, mint „helyes” érzelmeket. De egyik a másik nélkül mit sem ér, csak ilyen furcsán megkettőzött embereket hoz létre, amilyeneket közöttünk látunk.

Beszéltem a történelemkönyveinkről, hogy hogyan tárgyalják a fasizmust. Egyik nap a legkisebbik lányunk megkérdezett: „Tulajdonképpen ki volt az az Eichmann?” Le voltunk sújtva, hogy nem tudja. A történelemkönyv említést sem tesz róla. Tehát meg sem próbálták — és az irodalmi szöveggyűjteményekben sem — a fiatalok figyelmét felhívni erre a fehérkesztyűs gyilkostípusra, elmagyarázni, hogy milyen történelmi fejlődés juttathat hatalomra egy ilyen típust, vagy hogy miképpen bontakozhattak ki efféle jelenségek német talajon. Egy lengyel, Kazimierz Brandyś mondotta: „A fasizmus a világ mindenütt fellelhető, csak a németek voltak a klasszikusai.”

Meg kell vallanom, ez egyike volt azoknak a gondolatoknak, amelyek döntően befolyásoltak, s e regény megírására sarkalltak. Azonnal megértettem, hogy igaza van, hisz egy diktátort, egy Hitlert szinte bárhol el lehet képzelni — természetesen a nemzeti sajátosságoknak megfelelően. De egy Himmler vagy egy Eichmann, ezek már sajátosan német jelenségek. Azt hiszem, ezt érdemes az embernek újragondolni és újraátélni magában.

Van egy másik kérdés, amelyre nem tudok végleges választ adni: milyen mértékben képes egyik nemzedék átadni tapasztalatait a másiknak? De előbb egy másikra kell felelni: milyen mértékben igyekszik átadni? Biztos vagyok benne, hogy sokkal többet képes átadni, mint amennyit átadott, vagy mint amennyit mi átadunk.

Nekem személy szerint szerencsém volt, mert fiatal koromban találkoztam és beszélgettem emberekkel, akik nem voltak náciak, és akik többet mondtak el nekem erről a korról, mint amennyit

az újságokból vagy történelemkönyvek-
ből avagy magából az irodalomból meg-
tudhattam volna, pedig egy részük ma-
guk is írók voltak. És ez igen fontos
volt számomra. De oda vezetett — és
erre ennek a könyvnek az írása közben
jöttem rá —, hogy a gyermekkorom és
ama kor között, amikor — hogy úgy
mondjam — „kialakult az új világnéze-
tem“, egyféle senki földje keletkezett,
és míg életemnek e két korszaka ma-
gában világos és tisztán látható, az őket
elválasztó „földsvá“ furcsa módon szin-
telen. Ez mind az érzelmi étellel van
kapcsolatban, és amit az érzelmekből
igazán tanulni lehet. Nálunk, a csalá-
dokban az a szokás, hogy az erős érzel-
meket mindinkább kizárják a nevelés-
ből. Csak semmi érzelm! Csak semmi
lelkesedés! És nem könnyet ejteni, ha
a tévében embereket ölnek, és főleg
nem féلبeszakítani a vacsorát emiatt.

Ez korunk egyik jellemző vonása, és
elsősorban az akadályozza meg a fia-
talokat abban, hogy a képzetársítás-
okat megértsék, és az idősebbeket abban,
hogy átadják. Hogy ezt hogyan lehetne
megszüntetni, nem tudom.

— Az egyetlen tartottam előadást, s
egyszer egy hallgató odajött hozzám, és
azt mondta: „Amit a náci elleni harc-
ról mond, az világos. De tudja, van még
valami más is, az ember nem törölheti
ki önmagát egy radírgumival.“ (És most
itt éppen erről van szó!) „Nézzé pél-
dál az én esetemben: gyermekkoromat
a náci Németországban éltem le, és sok-
szor voltam boldog. És bármire gondo-
lok, kirándulásra, sportünnepélyre, csa-
ládi ünnepségre, mind egy bizonyos hát-
tér előtt zajlott, és furcsa módon a leg-
szébb emlékeimhez mindig egy horog-
keresztes zászló kapcsolódik. Most tu-
dom, amit mindenki tud, hogy miért is
volt ott az a zászló, de ez semmit sem
segít... Emlékszem-e a barátnőmre,
amikor először mentünk későn haza, és
otthon jelenetet rendeztek? Persze gya-
logoltunk, jól szórakoztunk, élveztük a
gyaloglást, a sportot, de mindig ott volt
egy horogkeresztes zászló is.“

És hallgatóm nemigen tudta, hogyan
rendezze át az emlékeit. Mert sok jó
emléke is volt. Vagy legalábbis olyan
emlékei, amelyek nem feleltek meg an-
nak a meghatározásnak, amelyet azok
adtak, akik elejétől antifasiszták voltak

És akkor úgy tűnik, hogy mi, az idő-
sek, tévedtünk akkor, amikor azt gon-
doltuk: ha ezeknek a fiataloknak
rendelkezésükre bocsátjuk a legjobb
antifasiszták legjobb könyveit, akkor
ezzel felfegyvereztük őket a saját em-
lékeik ellen is. Mert ez egyáltalán nem

lehetséges. És ezért hiszem, hogy ez a
könyv — amelyet még nem ismerek és
még azt sem tudom, hogy hogyan vég-
zódik — egy nagyon szükséges feladatot
vállal: elősegíteni a jobb megértést a
nemzedékek között, az idősebbek és fia-
talabbak között, akik nem voltak bü-
nösök a hitleri fasizmusban, de akik-
nek a hitlerizmus létrehozta büntudatot
így vagy úgy érezniük kellett, minden
szörnyiségével együtt, mert hiszen azok
az emberek, akikkel összejártak, vala-
mennyien többé vagy kevésbé náciak
voltak, vagy legalábbis nem léptek fel
ellen a megfelelő mértékben. Azt hiszem,
hogy ez nagyon becsületes könyv, és
hogy nagyon hasznos is lesz.

— Ez nagyon szép zárómondat, de én
szeretnék feltenni még egy kérdést.
Kezdjük egy Fritz Cremer*-idézettel,
amelyet bizonyára igen sokan ismernek:
„Azt hiszem, mint kommunistáknak kö-
telességünk nyíltan felvetni a legkénye-
sebb problémákat is. Nálunk egyes mű-
vészek engedményeket tesznek a hiva-
talan politikának. Mások megpróbálják
a maguk útját járni, és összeütközésbe
kerülnek a hivatalos véleménnyel...
Úgy vélem, ezek igen súlyos problémák.“
Ezzel kapcsolatban szeretném Önt meg-
kérdezni: vannak-e Önnek is ilyenfajta
nehézségei a hivatalos politikával?
Várja-e, hogy új könyvét megíráják?

— Hogy várok-e bírálatot? Természe-
tesen! És az igazat megvallva, minden-
félét. De remélem, hogy akad majd kö-
zöttük alkotó bírálat is, amely azt bí-
rálja, amit kell. De még anélkül is, lesz-
nek kritikuskok, akik minden lehetséges
dolgot elmondanak, amelyeket már ma
el tudnék mondani, mert ez mindig
megismétlődik. De ez nem olyan fon-
tos. Fontos viszont kialakítani és meg-
tartani egy olyan alkotó magatartást az
emberekkel való viszonyunkban, mint
például ez a ma esti volt, de a kisebb
csoportokkal is, azokkal az emberekkel,
akikkel naponta találkozunk, az egyes
olvasókkal. Ami azt jelenti, hogy nem
bátortalanodunk el, legalábbis nem tar-
tósan, ha ostobaságokat hallunk, ame-
lyek többnyire mulandók, olyan ostoba-
ságokat, amelyek időnként nagy erővel
vagy éppen rosszindulattal törnek fel.
Főlöszleg erről mesélni, ez így van,
tudom

Másrészt: az élet nem olyan hosszú.
És ha az ember öt évet azzal tölt el,
hogy az akadályokat szidja, akkor az
az öt év eltelt... és ezt előbb-utóbb
meg kell érteni. Meg kell érteni, hogy
azért élünk, hogy bizonyos meghatáro-

* Híres NDK-beli szobrász, a buchenwaldi de-
portáltak emlékművének alkotója.

zott dolgokat kimondjunk — amelyeknek az értékét, ami engem illet, nem becsülöm túl; de ki kell mondani őket gondoljon róla bármit ez vagy az a politikus vagy újság. Függetlenül attól, hogy az olvasók többsége mit gondol róla. És őszintén szólva nem a leggyengébb vagy a legkevésbé híres kollégáim voltak azok, akiknek a múltban gyakran éveket vagy évtizedeket kellett várniuk olyan, számukra fontos írások kiadására, amelyeket akkor írtak, amikor ezek még „nem mentek“.

Arról van szó tehát — legyünk őszinték —, hogy ki kell fejeznünk érzelmeinket, együttérzésünket, és teljesen ki kell töltenünk, és állandóan tágitanunk a számunkra megadott keretet. És ezt én a szerző és az olvasó közötti termékeny viszonyban látom megvalósíthatónak. És nem panaszkodhatunk, hogy nincs alkalmunk termékeny viszonyt létrehozni azokkal, akiket érdekel, amit

csinálunk, és nyilván nem mindig érte nek egyet velünk, de van valami mondanivalójuk, és ezt is akarják mondani. „Nem, én erről a témáról másképpen vélekedem.“ Ez jogukban áll. És az embernek az a benyomása, hogy valami akadozik, valami nem csúszik, de ugyanakkor valami megindult, valami megmozdult — áttételesen, mert az irodalom csak így hathat.

És azt hiszem, hogy tisztelni kell ezt a közönséget. Én nem beszélek „hivatalos politikáról“, hanem „közönségről“. És ez a közönség nálunk elég fejlett — ez a közvélemény nem úgy tükröződik a sajtóban, amint szeretne, vagy mint amilyen, de kifejezésre jut ezer más alkalommal, például az olvasók leveleiben. Én sohasem éreztem magam elszigetelve, még akkor sem, amikor a nevem nem jelent meg a sajtóban. És ezért sohasem éreztem szükségét, hogy hütlenné váljak az olvasóimhoz.

Hürkecz István fordítása

